

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 9.93/94

Солдатенко В. Ф., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Директор, Український інститут національної пам'яті (Україна, Київ), as@memory.gov.ua

Історик і правда: чи завжди науковими є дискусії про тридцять третій рік в Україні

Привертається увага до сутності, змісту, характеру ведення полеміки навколо проблем вивчення історії голоду 1932–1933 рр. в Україні. Зокрема, предметно, критично аналізуються публікації в періодиці, які з'явилися у зв'язку з відзначенням 80-річчя трагедії.

Ключові слова: голод, Голодомор, геноцид, геноцидна та негеноцидна концепції, релятивізм, постмодернізм, діалектика, логіка.

Soldatenko V.F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding member of NAS of Ukraine, Director, Ukrainian Institute is National to Memory (Ukraine, Kyiv), as@memory.gov.ua

Historian and truth: whether always scientific debate about thirty-third year in Ukraine

The attention to the content, substance and character of conducting of polemic concerning problems of history of famine 1932-1933 studying in Ukraine is drawn. Periodicals publications emerged with regards to commemoration of 80-th anniversary of tragedy critically and fundamentally are analyzed.

Keywords: famine, the Holodomor, genocide, genocide and nongenocide conceptions, relativism, postmodernism, dialectic, logic.

Солдатенко В. Ф. доктор історических наук, професор, член-кореспондент НАН України, Директор, Украинский институт национальной памяти (Украина, Киев), as@memory.gov.ua

Историк и правда: всегда ли научны дискуссии о тридцать третьем годе в Украине

Привлекается внимание к сущности, содержанию, характеру ведения полемике вокруг проблем изучения истории голода 1932–1933 годов в Украине. В частности, предметно, критически анализируются публикации в периодике, которые появились в связи с 80-летием трагедии.

Ключевые слова: голод, Голодомор, геноцид, геноцидная и негеноцидная концепции, релятивизм, постмодернизм, диалектика, логика.

Загалом, дискусії є не просто неодмінною складовою процесу наукового пізнання. Завдячуючи саме їм незлічену кількість разів вдавалося віднаходити конструктивні шляхи наближення до істини. Втім, не раз траплялося і так, що прогресивний поступ на якийсь час гальмувався і переривався штучними перепонами, а зусилля дослідників зводилися на безплідні манівці, і, навіть, потрапляли у безвихідь. Здебільшого це ставало результатом інтелектуальних зіткнень, коли частина науковців свідомо чи несвідомо зраджувала дослідницькі й моральні принципи, вдавалося до маніпуляцій масовою свідомістю.

Гадається, подібна ситуація сформувалася навколо вивчення голоду 1932–1933 рр. в Україні. 80-річчя трагедії, яке минуло нещодавно, привернуло додаткову природну увагу до непростой сторінки історії, але, на жаль, позначилося й новими спробами нав'язати суспільству ненаукові погляди й оцінки. Залишаючи осторонь породжені переважно емоціями виступи тих, хто прагнув галасливо оприлюднювати свої позиції (вони, як правило, ґрунтувалися на войовничому дилетантстві й політичній істерії), мабуть, усе ж не варто проходити повз доволі розлогі публікації Станіслава Кульчицького. Йому належить найбільше монографічних праць, присвячених проблемі. На його висновки орієнтуються всі, хто сприймає й ладен відстоювати голодоморно-геноцидну концепцію.

Саме «до дати» С. Кульчицький видав тритомник «Червоний виклик (Комунізм в Україні 1917–1991)», який вважає підсумковим (в сенсі фронтального освоєння ним всієї історії радянської України). До розлогої праці увійшли й сюжети, що раніше отримували мою історіогра-

фічну оцінку. Поряд з цим історик скористався річницею трагедії для поширення й популяризації своїх поглядів, взявши участь у низці відповідних тематичних міжнародних і всеукраїнських конференцій, засіданнях круглих столів, теле- і радіопередачах, надрукував не один матеріал в журнальному і газетному форматах.

Один із них безпосередньо торкається моєї статті у науковому збірнику «Національна та історична пам'ять» (2012 р., №3, с. 3–92) «Трагедія тридцять третього: нотатки на історіографічному зрізі». Точніше – це критичний розбір згаданого матеріалу у двох номерах газети «День» (№ 214–215, 22–23 листопада 2013 року і № 219–220, 29–30 листопада 2013 року) під назвою «Нас знову ведуть до колгоспів, або як Валерій Солдатенко бачить український Голодомор» (у другій подачі, як і в російському варіанті, перша частина має інше прочитання: «Нас знову кличуть до колгоспів...»).

Можливо, й не варто було рефлексувати – бодай чогось одного нового у міркуваннях С.Кульчицького немає, а повторені вкотре моменти й сюжети, проаналізовані в згаданій статті (в дещо розширеному й доопрацьованому варіанті вона під назвою «Голод 1932–1933 рр. в Україні: національна пам'ять та історіографія» вміщена до книги «Голод 1933.Українці» (К., 2013. – С. 6–141)).

Однак у публікації С.Кульчицького привертає увагу не стільки сутність відстоюваної концепції, скільки ті методи й прийоми, до яких вдається поважний історик. На жаль, на мій погляд, з науковими критеріями вони в більшості розходяться, хоча автор ні за змістом, ні за жанром аж ніяк не вважає свою працю легковажною або епатажною публіцистикою, а веде з читачами серйозну фахову розмову з найдетальнішою аргументацією. Щоб не давати зайвих приводів вважати пропоновану полеміку змаганням не на професійному полі, гадається, є прямий сенс продовжити її на сторінках справді наукового видання, яким є часопис «Гілея», що останніми роками користується заслуженою популярністю у представників гуманітарного знання і отримує дедалі вищі оцінки за солідний рівень фаховості публікацій і ведення друкованого органу.

Серед іншого читачу зовсім непросто збагнути логіку С.Кульчицького. З-під його пера з'явилася маса публікацій, у яких він наполегливо декларує, що в 1933 році мав місце геноцид проти українців – «український Голодомор». Ці терміни фігурують у назвах багатьох видань, що побачили світ з початку 90-х років минулого століття [3;4;5]. І раптом у останньому матеріалі «Дня» автор без-будь-яких обмовок виголошує дещо зовсім відмінне: «Думаю, що історики мусять написати без усякого впливу політиків обґрунтовані документами праці про Голодомор. Вони повинні доходити до суспільства, яке розбереться, чи мав місце геноцид. Так поступово складатиметься у сучасного покоління громадян уявлення про те, як виглядав Голодомор насправді. Тільки після цього надійде черга для юристів, які визначатимуть відповідність Голодомору ознакам Геноциду, накладаючи на нього матрицю конвенції ООН «Про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього» від 9 грудня 1948 року». Завершується сентенція посиленням на авторитетного зачинателя геноцидної концепції Роберта Конквеста, який, звинувачуючи сталінський режим, водночас мудро зауважив: «Не так важлива формальна відповідність тих подій визначенню того, що таке геноцид. Навряд чи можна заперечити, що проти українського народу скоєно злочин: чи то в камерах смертників і таборах, чи в голодуючих селах проти мільйонів людей, котрі були цим народом».

Однак логіки й наведеної оцінки Р.Конквеста ніхто давно вже не заперечує. І С.Кульчицький добре знає, що трагедію 1933 року було названо наслідком «злочинного курсу Сталіна та його оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства» ще в постанові ЦК Компартії України «Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів» від 26 січня 1990 р. [11с.3–4]. Як знає, що В.Солдатенко мав причетність до підготовки цього документу. Як не може не пройти повз написані ним в критикованій статті слова «... Не ставлячи під сумнів факту масового голоду, не намагаючись заперечити вину тогочасної влади (і чим більшими були її прерогативи, тим і ступінь історичної відповідальності, природно, масштабніший) – від найвищої (Й.Сталіна і його московського оточення) до республіканської (С.Косіора, В.Чубаря, С.Постишева) та нижчих рівнів місцевої адміністрації – аж до низової, сільської ланки, а також підпорядкованих їм силових структур, варто звернутися й до аналізу об'єктивних чинників, які призвели до страхітливої трагедії» [12с.64–65]. Згадуючи ж про статтю 2003 р. у «Дзеркалі тижня», яка мала достатньо широкий резонанс і на яку відреагував тоді й С.Кульчицький [6], автор побіжно зазначає: «В ній немає жодного наміру й намагання заперечувати ані факт голоду, ані масштаби трагедії, ані відповідальність тодішнього союзного і республіканського керівництва за здійснення політики, що обернулася жахливими наслідками», що легко перевірити зверненням до тексту статті» [12с.80].

То ж заперечення злочину (масштабної вини) за трагедію 1933-го у публікаціях В.Солдатенка ніколи не було і не можна знайти (хоча до цього доведеться ще повернутися нижче у зв'язку зі звинуваченнями останнього, що він «виправдовує Голодомор»). А ось не звернути уваги на те, що в цитаті з праці Р.Конквеста йдеться не стільки про доведеність факту кваліфікації подій 1933 р. в Україні геноцидом, скільки про проблемність подібної постановки питання, такий досвідчений дослідник, як С.Кульчицький просто не мав права.

Не можна припустити й того, що найпослідовніший і найплідніший поборник геноцидної концепції забув про те, що в своїх новітніх виступах під тиском неспростованих фактів, з іншого боку – відсутності документів, які б підтверджували його попередні міркування і твердження, Р.Конквест заявляв, що «голод викликали більшовики своїми злочинними терористичними заходами», однак, уточнюючи думку, уже не наполягав, що комуністи «планували його свідомо» [2с.14]. С.Кульчицький розчаровано закидав своєму ідейному попереднику, чого той, буцімто, «не розумів» [4с.227–228], однак знаходить за краще не згадувати про «незручний» момент. І в даному разі зрозуміло – чому: тоді вислизає одна з найістотніших, найавторитетніших підвалин, до речі, зароджених зовсім не на науковому ґрунті і зовсім не в науковому середовищі, а в лабіринтах психологічного протистояння часів «холодної війни», на яких український історик намагається вибудувати свою версію «організованого голоду». «...Українсько-кубанський голодомор став наслідком зарані прорахованого і відмінно організованого терору голодом, який Кремль застосував для попередження соціального вибуху» [5с.134], – незмінно твердить він.

У волаючій суперечності з наведеними твердженнями, та й зі своїми попередніми публікаціями, знаходяться й новітні оцінки С.Кульчицьким Закону Верховної Ради про Голодомор. «Ми, – пише він, маючи підстави не просто для солідаризації з літерою і духом закону, а й з констатацією своєї причетності до появи документа («У листопаді 2006 р., коли в український парламент був внесений законопроект «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», співробітники Інституту історії України НАН України підготували для кожного народного депутата папку з матеріалами про сталінський злочин, які дозволяли кваліфікувати його в прийнятому законі як геноцид» [8с.93]) – поспішили з утвердженням політичної оцінки Голодомору як геноциду, приймаючи 28 листопада 2006 року відповідний закон. У сесійній залі парламенту тоді ледь-ледь набралось голосів, щоб його прийняти. Розколотим було й су-

спільство. Від того часу пройшло сім років, впродовж яких політики продовжували розколювати суспільство, відволікаючи його від соціально-економічних проблем конфліктними темами гуманітарного характеру. Серед них – і оцінка Голодомору» [8с.93].

Це вже скоригована позиція. Ще не так давно професор С.Кульчицький переконано заявляв, що з прийняттям геноцидного закону (задовго до того, як справа дійде до обґрунтованої юридичної кваліфікації) «трагічна сторінка спільного минулого (на тому не будемо загострювати уваги – В.С.) почала роз'єднувати уряди й народи двох країн (України й Росії – В.С.). Українське суспільство також роз'єдналося на два протидіючі табори» [7с.107].

На перший погляд незначне переакцентування в простих словах-термінах: «почала роз'єднувати» – суспільство «було розколотим» зовсім не випадкове. Воно необхідне С.Кульчицькому для конструювання нової схеми. «Судячи з усього, – без тіні сумніву стверджує він, – опрацьовано стратегію ревізії Закону про Голодомор з підключенням Конституційного Суду. Цю стратегію можна охарактеризувати словами самого В.Солдатенка: «безцеремонне і безпрецедентне втручання владних сил у непрості, тривалі академічні дискусії». (Як не дивно, але поважний науковець процитував слова, віднесені В.Солдатенком до ухваленого в 2006 р. Закону, а зовсім не до ймовірної кваліфікації того, що прогностично (за С.Кульчицьким) має статися, а може й не статися (за В.Солдатенком, якщо не пересмикувати його слова, а адекватно передавати те, що він говорив і до чого вони стосувалися).

Принагідно напрошується питання, якими документами співробітники Інституту історії України озброювали народних депутатів для кваліфікації в Законі 2006 р. трагедії геноцидом (зауважимо, що без з'ясування наявності наміру здійснити такий винятковий за сутністю, масштабністю, жорстокістю злочин «провисає» аргументованість надзвичайно відповідальної оцінки). Схоже, що С.Кульчицький тут просто «заблукав у трьох соснах». Паралельно з матеріалами у «Дні» він дав розлоге інтерв'ю кореспонденту «Урядового кур'єра» – 2013, 22 листопада, № 216 (5102). На пряме запитання журналістки «Чи була програма знищення українців?» історик відповів: «Такої програми не існувало. Не було й програми організації загальносоюзного голоду... Не існувало ірраціонального бажання властей фізично нищити чи то селян, чи то українців».

На прохання ж опонентів геноцидної версії навести бодай якісь документальні підтвердження відповідь проста: «...Подібні наміри не могли бути зафіксовані письмово».

Гадається, що бавитися з такими серйозними речами, вибудовувати відповідальні оцінки й концепції на передбаченнях нікому не личить. А відтак без належної відповіді залишається питання про те, що (які матеріали) було в папках для депутатів?

Те, що шановний доктор наук С.Кульчицький не позбавлений схильності до фантазувань на історичному полі, давно відомо не лише мені. Але, здається, цього разу наведене перевищує всі попередні уяви. В його уможлидній схемі, наприклад, вирінає такий чинник, як Конституційний Суд, про можливу роль якого в коригуванні закону у жодній публікації В.Солдатенка взагалі не згадується. Однак, саме йому приписується зловісний план-розрахунок ревізії наявного закону, коли з подачі Українського інституту національної пам'яті Кабінет Міністрів України, за умови обрання нині чинного президента на другий строк, наважиться переглянути, хай і передчасно схвалений документ з науково недоведеними положеннями, палким адептом яких, не зважаючи ні на що, є С.Кульчицький.

На зауваження В.Солдатенка про те, що статті закону (які саме – про це нижче) входять у суперечність із Конституцією України С.Кульчицький з нагрим обуренням декламує: «Кожний громадянин у пострадянську добу має легітимне право на власну оцінку Голодомору, Великого терору або колективізації сільського господарства. Як можна це право пов'язувати з порушенням норм Конституції про плюралізм думок? Адже сама ідея плюралізму стає догори дригом. Однак таке пов'язування

починає виглядати не абсурдним, а зловісно тривожним, коли згадати, що ми маємо Конституційний Суд, який ніколи не помиляється. Ревізія Закону про Голодомор для народних депутатів виявиться доволі простою справою, якщо він буде визнаний в існуючій редакції невідповідним Основному Закону».

Стикаючись із таким, навіть не віриться, що сталося з надзвичайно досвідченим дослідником. Чи не зраджує йому, в даному разі, здатність безпосередньо й адекватно сприймати й акуратно, коректно передавати написане, те, що для всіх очевидне.

«Стаття 1 «Закону про Голодомор 1932–1933 років в Україні» з визначенням цієї трагедії як геноциду розглядається В.Солдатенком як порушення трьох статей Конституції України», – без зайвого сум'яття заявляє С.Кульчицький. Для порівняння варто навести, про що насправді йдеться в «осоружній» публікації: «...Коли виникла ідея прийняття закону про Голодомор, який вирішили кваліфікувати геноцидом (це втілювалося в першій статті законопроекту – В.С.), брак належної доказової бази вирішили компенсувати загрозою відповідальності за публічну відмову підтримувати таку кваліфікацію (а це вже стаття друга – В.С.). Розробники проекту закону навіть пропонували ввести кримінальну відповідальність за непослух. Однак при підготовці документа у Верховній Раді України зрештою погодилися на «м'якший варіант» [12, с.47].

То ж мова про той метод, яким усупереч принципам демократизму й науковим традиціям, суспільству спробували нав'язати політичну оцінку. З цитованих вище положень публікації С.Кульчицького видно, що він погоджується, що це було саме політичне рішення, яке випереджало наукове вивчення проблеми й виявилось в цьому сенсі передчасним – «ми поспішили». І якщо неупереджено сприймати написане, не пересмикувати достатньо прозорий контекст для суб'єктивних замірів, то легко переконатися, що невідповідність Закону 2006 р. і Конституції В.Солдатенко вбачає зовсім не в оцінці історичних подій, а в прагненні через закон заборонити будь-кому думати інакше, відстоювати свою позицію, що, як відомо, й гарантується Основним Законом України. Отже маємо справу з чистою водою софізмом, елементарною, свідомою підміною понять, правил логіки.

Звісно, на Закон про Голодомор, особливо його каральну статтю не могли не відреагувати науковці, передусім ті, хто розуміє науку як нестримний пошук істини, а не силове нав'язування її «потрібного» варіанту, як вільне, безперешкодне змагання інтелектів, наукових позицій, а не позбавлене здорового глузду безцеремонне і безпрецедентне втручання владних чинників у непрості, тривалі академічні дискусії [13, с.27; 14, с.7–8, 19–20, 107–115]. Не варто роз'яснювати, що дотримання букви й духу Закону обмежує можливості вчених, які бажають поглиблювати дослідження про трагедію 1932–1933 рр. ніскільки не менше, ніж у радянський час, коли тема табувалася (хоча навіть тоді до «регулювання» думок вчених силовим законодавством не дійшло).

Догматична сутність ухваленого закону може мати для розвитку української науки вкрай небажані й негативні наслідки. Створено прецедент некомпетентного втручання в науково-дослідницьку сферу, яка за своєю природою не може не вводити в пряму суперечність, з натисковою поведінкою владних структур, породжувати спротив їм. Немає сумнівів у тому, що конфлікт зрештою роз'яється, а наукові підходи неминуче подолають будь-які бюрократичні перепони. Та скільки непродуктивних зусиль для того треба буде витратити, і чи у всіх учасників історіографічного процесу вистачить духу, морального гарту, щоб не скоритися можновладним забаганкам? І наскільки це загальмує розвиток української науки, зокрема історичної, взагалі? Особливо на тлі прогресивного поступу зарубіжних колег по дослідницькому цеху.

До речі, український Закон про Голодомор викликав доволі критичну реакцію за кордоном, у колах вчених, які звикли працювати в демократичних умовах.

С.Кульчицький – визнаний, доволі досвідчений функціонер наукового цеху (не «за гарні очі» він тривалий час працював заступником директора Інституту історії України НАН України, має чималий – навіть велетенський перелік публікацій) і, можливо (зовсім не хочу бути категоричним, а більше здогадливым), інтуїтивно відчуває, що в чинному Законі про Голодомор зовсім не через його бездоганність прописано статтю другу. Ось він і переакцентує (спритно намагається перевести) увагу читачів на статтю першу, з приводу якої в депутатському корпусі виникли пропозиції щодо її корекції.

До речі, В.Солдатенко ніколи не висловлювався щодо перспективи реалізації згаданої ініціативи, окрім єдиного випадку, коли під час зустрічі в Москві з представниками українського земляцтва на прямо поставлене питання, чи вистачить у даному складі Верховної Ради України голосів для внесення поправки до закону (проект В.Кисельова), висловив припущення, що на той конкретний момент (осінь 2010 р.) розклад сил у парламенті такий, що рішення може пройти [15].

Водночас В.Солдатенко неодноразово публічно заявляв (і це знову підтвердив останньою публікацією), що стаття друга чинного закону за умови, коли Голодомор 1932–1933 років в Україні не кваліфікуватиметься геноцидом (на що спрямована поправка до закону В.Кисельова), то, поперше, значною мірою втрачається і сенс наявності статті другої, коли знімається знак рівності в поняттях «голодомор» – «геноцид», а термін «голодомор» може мати й інше смислове наповнення. І, по-друге, на даний час положення статті другої таки суперечать положенням трьох статей Конституції України.

Коли ж це так, то дослідження незаангажованих, політично й ідеологічно некорумпованих фахівців можуть привести до зовсім небажаних вид абстрактних поборок «демократизації науки» наслідків. І щоб не допустити такого розвитку подій, виявляється, треба й триматися ухваленого закону, погрожувати його застосуванням до ослушників, апелювати до досвіду демократичних суспільств, де всі закони виконуються (а може вони досконалі й тому загальновизнані?).

Ось тут С.Кульчицький вдається до зовсім уже ненаукового прийому, запозиченого з арсеналу ідейного шантажу: «Проте ревізійністи (так він іменує тих, хто гіпотетично може прагнути вдосконалення закону, приведення його у відповідність із Конституцією, зрештою з науковими висновками – В.С.) мусять зрозуміти, що надто багато пильних поглядів звернуто тепер в усьому світі на цю унікальну за всіма параметрами подію. Ті політики, які намагатимуться використати болочу тему, применшуючи масштаби народної трагедії, ризикують опинитися у становищі голого короля. Ті науковці, які покладуть на терези свій авторитет, намагаючись догодити політикам, ризикують його втратити».

Гадається, і грізний тон і моралізаторські повчання (особливо останні слова) спрямовані не зовсім за адресою. Та й підстав торкатися таких делікатних нюансів, за великим рахунком, шановний науковець має небагато. Хоча й неприємно про таке згадувати, однак сам С.Кульчицький у статті в «Дні» вкотре інформує читачів про те, що «часом публікував те, від чого тепер відмовився б». Займаючись довгі роки такою галуззю наукового знання, як історіографія, автор цих рядків вільно чи не вільно, виявився певною мірою обізнаним, від чого вже встиг відмовитися знаний історик. Зважаючи ж на тенденції, не впевнений, що з часом і публікації про які тут ідеться, не можуть потрапити до розряду тих, від яких С.Кульчицькому захочеться відмежуватися.

Що ж до згадки про «голого короля», то саме ім'я С.Кульчицького не раз уже фігурувало в публікаціях з даним крилатим висловом, де аналізується його творчість [19, с.80–106]. Дуже все це нагадує бажання банального перекладування вини (навіть гіпотетичної) з однієї голови на іншу.

Що ж до зарубіжного світу, який начебто дуже строго пильнує за тим, щоб в Україні не відійшли від оцінок,

які на сьогодні вважають мало не «священною коровою» С.Кульчицький і його прибічники, варто звернути увагу на наступне.

Дипломати нашої держави, виконуючи владні настанови, в 2005–2009 рр., доклали максимум безпрецедентних зусиль, щоб інші країни офіційно визнали Голодомор 1932–1933 рр. в Україні геноцидом. Таке завдання було визначено для Міністерства закордонних справ пріоритетним, надважливим. Однак, згідно офіційних даних, «Голодомор актом геноциду прямо визнали 13 держав. Ними є (в хронологічному порядку): Естонія, Австралія, Канада, Угорщина, Литва, Грузія, Польща, Перу, Парагвай, Еквадор, Колумбія, Мексика та Латвія.

В трьох Резолюціях Палати представників та Конгресу США про Голодомор говориться як про геноцид. Водночас експерти зазначають, що метою цих документів не було визнання Голодомору геноцидом. Говорячи про визнання Сполученими Штатами Голодомору, доречно використовувати наступне формулювання: »США сказали своє слово про Голодомор як геноцид Українського народу» [10]. Не згодилися на радикальні відповідальні оцінки і в таких міжнародних організаціях, як ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, ПАРЄ та ін.

Можна, звичайно, списувати неуспіх у приверненні на свої позиції керівництва зарубіжних країн підступними діями росіян, як це здебільшого практикується. А можна припустити й інші міркування: професіоналізм, принципівість західних інтелектуалів просто не дозволяє їм погоджуватися з оцінками, вибудуваними на сумнівному матеріалі, непереконливій логіці.

Втім, як відомо, прогнози річ невдячна, а загальні міркування не завжди й не усьому здатні переконувати затягнених скептиків. То ж краще повернутися до розмови про наявний предмет – «написане пером...».

Не сприймаючи підходів прибічників комплексного вивчення історії України 20-х–30-х рр. минулого століття (з усіма негативами, але й з позитивами – як завжди буває, бо інакше не буває в реальному житті), а не селективному вичлененні прагматично «потрібних» сегментів суспільних процесів для створення, скажімо, просякнутих віктимністю схем, текстів, які «закривають», «забивають» своїм емоційним забарвленням все інше, С.Кульчицький пише: «Розмежує нас із В.Солдатенком погляд на найближчі перспективи. Щоб створювати майбутнє, треба відштовхуватися від оцінок минулого. Ось одна з цитат, якою завершується стаття В.Солдатенка: «Від голоду померла безпрецедентно велика кількість людей в Україні. Однак в багато крат переважаюча більшість не просто вижила (хоча можна говорити, що їм пощастило), але займалась суспільно корисною працею, вирішувала нагальні економічні, політичні, духовні проблеми. Чому не можна про те прочитати в сьогоденнішніх виданнях? Як оцінити стан даної, чисельно переважаючої частини суспільства, а відтак усього його (суспільства) в цілому?» (с.84).

Ось друга цитата, яка ставить перед Інститутом національної пам'яті і, цілком імовірно, перед усіма нами завдання щодо вивчення історії радянського ладу: «Чи настає уже час, щоб, за великим рахунком, об'єктивно і виважено, на основі серйозного аналітичного історичного співставлення зробити розважливі, переконливі висновки щодо доцільності/хибності досвіду колективізації сільського господарства, виправданості/помилковості руйнування колгоспного ладу? Наша пам'ять повинна одержати з рук фахівців істинні знання (принаймні, максимально наближені до них)» (с. 85).

Обережно, але рішуче нас знову ведуть до колгоспів. Українському народу повертають «його» країну. Так, в цій країні пройшла переважна частина нашого життя. Зроблено було немало, і не випадково Радянський Союз став однією з двох наддержав. Але історичний оптимізм В.Солдатенка не приваблює (он яка глибока, «смакова» наукова оцінка! – В.С.). Ми робили те, що нам було наказано згори, ми думали так, як нам казали (можливо, усе ж не всі? – В.С.), ми боялися розповідати дітям про 1933-й або 1937-й роки, хоча ці роки понівечили наші сім'ї».

Хоча і дещо розлого, але загалом процитовано вірно, хоча той, хто дасть собі труд зазирнути в оригінал, помітить, що в обох випадках «обрізано» цілісність сформульованих думок, що «спишемо» хоча б на рахунок ліміту обсягу статті, сконцентрувавшись на головному. Простотаки вражає висновок: «Обережно, але рішуче нас знову ведуть до колгоспів».

Треба справді володіти неабияким даром фантазування, щоб у пропозиції поглиблення наукових досліджень складної і вкрай запутаної проблеми углядіти незамаскований масштабний політичний намір.

Можливо, в іншому випадку самолюбству скромного працівника історичного цеху сформульоване у чомусь і лестило б, якби не досить зрозуміле усвідомлення цинічного фальшу усієї гри: приписати тому, кого будь-якою ціною хочеш спростувати, публічно розвінчати, те, чого він не говорить, не пише й про що не думає (інакше як без спиритизму тут, схоже, не можна було обійтися), щоб потім вчинити артилерійську канонаду критики.

Гра та й годі! А де ж наука?

– Та навіщо вона Вам здалась! Не розумійте там! Сприймайте на віру, що Вам сьогодні говорять. Є ж еволюція поглядів автора сотень праць. Слідкуйте!

Не буду вдаватися тут до предметного аналізу прийомів С.Кульчицького, згідно яких він намагається розвести у свідомості і сприйнятті загальносоюзний голод 1932–1933 рр. і Голодомор-геноцид 1933 р. в Україні. Окрім наявності певної логіки у застосуванні диференційованих (максимально конкретно-історичних, предметних і територіальних підходів) у самого автора, схоже не викристалізувалась навіть хронологія Голодомору в Україні – він вживає в одних працях 1932–1933 рр., а в інших – один місяць (січень 1933 р.), ще в інших – майже п'ять тижнів. Вводиться і такий критерій, як 14–15-кратна різниця числа загиблих в певний час, порівняно з іншими періодами тощо.

В аналізованій статті історик, зокрема пише: «У книзі «Почему ОН НАС уничтожал?» я стверджував, що голод був законним, хоч і не бажаним для влади наслідком авантюристичної політики «прискореного будівництва економічного фундаменту соціалізму». Навпаки, українсько-кубанські голодомори (а тепер до них можна додати й нижньоволзький) стали наслідком завчасно прорахованого і відмінно організованого терору голодом, який Сталін застосував для попередження соціального вибуху, що загрожувало йому втраченою посади (с. 134). Читаючи цей текст, В.Солдатенко зауважує: «Те, що сталося в Україні у 1932–1933 рр., було протиприродним, значною мірою штучним у тому розумінні, що голод не був наслідком природних (скажімо – кліматичних) катастроф. Однак чи означає це, що він був спланованим, організованим, спрямованим на досягнення наперед визначеної, усвідомлюваної мети – масового знищення людей, мільйонів людей? С.Кульчицький висловлює в тому абсолютну впевненість» (с. 22).

Упевненість моя щодо України і Кубані стосувалася Голодомору, а не голоду. Щоб відділити ці різні за своїми причинами явища, треба об'єднати в єдине ціле фрагменти каральної акції, яку чекісти замаскували. Моя реконструкція сталінського злочину, після оприлюднення якої пройшло шість років, досі не викликала критичної реакції науковців (? – В.С.). Реакцію, суть якої висловлена у попередньому абзаці, не можна назвати критичною. В.Солдатенко вперто не бачить поділу голоду початку 1930-х рр. на голод 1932 року і Голодомор 1933 року. Але тільки таке бачення відкриває шлях до наукового обґрунтування Голодомору як геноциду».

Не скажу, що в мене зникає бажання вести наукову полеміку на зрізі прояснення того, чого я «вперто не бачу»: умовляючих, як на мене, вибудов С.Кульчицьким диференціальних та інтегральних схем. Це частини робилося в попередніх розвідках, можливо, у разі потреби, до таких сюжетів ще повернуся в наступному. Зараз же у наведеному витязі хочеться звернути увагу на ключовий елемент: мова про все ту ж «ретельно (майстерно) замасковану чекістську операцію», свого роду найрепрезентативнішу,

«найударнішу» на сьогодні сутність Голодомору-геноциду, терору голодом (звісно, у тлумаченні С.Кульчицького).

Всіх нас, принаймні дуже багатьох, представників мого покоління з юних літ інтригувала уривчаста інформація про багатоходові, надивовижно оригінально-незбагненні, як на формальну (елементарну, пряму) логіку, задуми, комбінації чекістів, котрі з філігранною витонченістю втілювалися в реалії неперевершено обдарованими й безмежно відданими ідеалам вищої справедливості й гуманізму героями. Потім образи чекістів у результаті карколомних політико-ідеологічних метаморфоз стали отожденовати з кровожерливими монстрами, для яких в помислах, житті, усіх діяннях не було нічого ні людського, ні святого. А справи, яким вони служили, апіорі завжди залишалися злочинними, неправедними, бо зумовлювалися комуністичними ілюзіями.

С.Кульчицький зробив спробу поєднати обидві складові в особливо зловісному, жахливому в усіх відношеннях палативі.

У вимірах детективного жанру такий підхід можливо й цікавий. Однак при чому тут наука?

До речі, світова наука вже давно розпочала процес заглиблення у проблему. Не зупинилася на єдиному – ідейно-політичному зрізі – у його поверхово-примітивному втіленні – Генсек Сталін у маніакальному переляку втратити свою владу (посаду) і 30-мільйонна українська нація (народ, громадяни), яких треба «загнуздати», загнавши голодом в колгоспи і змусивши там працювати, бо саме їхній спротив соціалізму може (може!) довести до руйнування СРСР (якщо ви прагнете вийти за межі цього зациклення – ви вже апіорі прагнете виправдати Голодомор). Не випадково тих, хто почав поступово додавати в аналізі до схеми Д.Мейса–Р.Конквеста елементи, пов'язані не лише зі з'ясуванням руйнації звичного для селян способу одноосібного господарювання на селі в результаті політики колективізації і розкуркулення, а також запровадження натискних, репресивних методів щодо селянства, виконання надмірних планів хлібозаготівель спочатку називали «ревізійністським напрямком в історіографії». А вони не злякалися подібних таврувань (очевидно, за інерцією С.Кульчицький, як було зазначено вище, накидає цю кваліфікацію всім, хто здатен висловити сумніви в геноцидно-голодоморній концепції. Р.Девіс, С.Уіткрофт, Р.Таугер, В.Данілов, В.Кондрашин, Г.Касьянов і ще багато-хто цілком логічно прагнуть зрозуміти феномен страшної трагедії поряд з дослідженням, з'ясуванням ролі суб'єктивних складових, і через освоєння найширших пластів найрізноманітніших чинників (динаміка орного клину в республіці, зміна, падіння родючості земель, скорочення тяглової сили, масштаби недосівів і недородів, хвороби рослин, низький рівень агрокультури, недисциплінованість, саботаж частини колгоспників, антирадянських елементів, реальні, а не вигадані терористичні акції куркулів і т. ін.). Поряд із дійсно наростаючими, необгрунтованими планами хлібозаготівель, основний тягар яких, природно, падав на хлібосіючі і хлібородні регіони, такі підходи дозволяють бачити і відроджувати значно ширшу, об'єктивнішу палітру трагічного поєднання маси (комплексу) причин, які призвели до страхітливих наслідків.

Однак, замість того, щоб реагувати на помітний прогрес у постановці й розв'язанні цілком зрозумілих питань, аналізі справді сутнісних їх аспектів (хоча не з усіма напрацюваннями варто беззастережно погоджуватися), мабуть легше від них просто відмежовуватися (відмахуватися) та ще й на всі лади картати їх авторів та й тих, хто в історіографії підтримує конструктивні зусилля.

Нині діалектика, як відомо, не в пошані, зовсім не популярна, особливо у прихильників релятивістського неопозитивізму. Однак можна і не апелювати до філософських і світоглядних систем координат, а просто екстраполювати одні частини міркувань С. Кульчицького на інші, щоб переконатися, що в них «кінці з кінцями не сходяться».

З одного боку, він, начебто, є прихильником продовження нагромадження емпіричного матеріалу з наступною дещо віддаленою перспективою оцінки подій, яких вони

стосуються, погоджується з тим, що перед тим, як виносити наукові й політичні вердикти, слід дати відповіді на багато й багато питань, у тому числі й на ті, які ставить В. Солдатенко. Водночас останній, його позиція в цілому заслуговує на однозначно негативну оцінку, оскільки розходиться з ним, на чому вперто наполягає сьогодні С. Кульчицький.

За прикладами далеко ходити не треба. «Чим виправдовує (іншого слова не підбереш – знаючи схильність і здібності у винахідливості академічного історика в це просто важко повірити – В.С.) Голодомор В.Солдатенко? – запитує С.Кульчицький і продовжує: «Читаємо в його статті: «Голод 1932—1933 рр. можна зрозуміти лише на тлі геополітичних процесів у контексті протистояння СРСР і капіталістичного світу та апіорного (практично – невідворотного) майбутнього масштабного воєнного зіткнення. Це вимагало від радянського керівництва пошуку відповідних адекватних рішень, насамперед, невідкладного підвищення рівня обороноздатності для відсічі ймовірній агресії та ведення великої війни і, у свою чергу, потребувало значних валютних коштів, які могли дати лише експортні поставки, зокрема українського збіжжя» (с.6). Це все, що він спромігся висунути на користь так званої негеноцидної версії Голодомору».

Заперечу шановну критику. Це далеко не все. Це всі, як Вами пораховано, 92 сторінки видання, в яких саме й обгрунтовується негеноцидна версія, в тому числі і через предметний критичний аналіз геноцидно-голодоморної концепції, через їх порівняння, співставлення доказів, оцінок, висновків, узагальнень. А на їх спростування, за словами С.Кульчицького, треба було б написати цілу книжку.

Долаючи ж докори сумління, зовсім не бажаючи полишати ґрунту й тону делікатності, справді не можу знайти потрібних слів, щоб охарактеризувати здійснену з моїм текстом «операцію» заради доведення у будь-який спосіб своєї правоти, досягнення бажаної мети. Далеко не кожен читач «Дня» знайде можливість читати мою статтю, як це зробив С.Кульчицький. На цитованій ним шостій сторінці чорним по білому зазначено: «Критики геноцидної версії, переважно не відкидаючи сам факт голоду 1932–1933 рр., його масштабності та жахливих наслідків, вказують, що він виник як наслідок дій керівництва СРСР та УСРР, спрямованих на масштабну реорганізацію сільського господарства, що мала комплексну мету: мобілізацію ресурсів сільського господарства для забезпечення потреб соціалістичної модернізації – індустріалізації та урбанізації; забезпечення продовольством армії та пролетаріату; ліквідацію традиційного сільського укладу як економічно непродуктивного та соціально ворожого, перетворення села на «соціалістичну фабрику» – і, відповідно, подолання опору селянства цій політиці. Ці дії призвели до масштабної дезорганізації аграрного сектору економіки, вони супроводжувалися крайніми проявами насильства щодо сільського населення. До цього додалися несприятливі погодні умови, навмисне загострення соціального конфлікту на селі та некомпетентність партійних і державних функціонерів.

Приблизники так званої негеноцидної, соціально-економічної, «індустріалізаційної» версії наголошують також на тому, що голод 1932–1933 рр. можна зрозуміти лише на тлі геополітичних процесів у контексті протистояння СРСР і капіталістичного світу та апіорного (практично – невідворотного) майбутнього масштабного воєнного зіткнення. Це вимагало від радянського керівництва пошуку відповідних адекватних рішень, насамперед, невідкладного підвищення рівня обороноздатності для відсічі ймовірній агресії та ведення великої війни і своєю чергою, потребувало значних валютних коштів, які могли дати лише експортні поставки, зокрема українського збіжжя».

Не можу судити (думати) напевне, а відтак і давати відповідну категоричну оцінку прийому, застосованому С.Кульчицьким. Вичленяється з контексту те, що «вигідно», «потрібно» при замовчуванні цілісного погляду (просто «не помічається»), не береться до уваги, «викидається» перший абзац і вилучається частина початкової фрази з другого абзаца, в якій стисло передається сутність так зва-

ної негеноцидної, соціально-економічної, «індустріалізаційної» версії. В результаті навіть у цьому одному (менш як сторінковому сюжетному елементі) допускається довільне і достатньо істотне спотворення позиції В.Солдатенка заради одного – показати якою вона є недолугою, однобічною, вразливою сама по собі. Однак добре відомо, що до таких прийомів вдаються переважно ті, в кого просто не вистачає інших, власних аргументів. І в науковому середовищі вони справедливо підлягають осуду. Від них просто відмежовуються.

На жаль, вище наведений приклад, м'яко кажучи, «специфічного» прочитання й оцінки того, що робить і публікує В.Солдатенко, це не прикрий виняток, випадковість, а швидше норма, правило С.Кульчицького. Його перу, зокрема, належить і наступний пасаж: «Спроби відвести відповідальність за Голодомор від сталінського уряду було вперше зроблено в книзі «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів», яку видав Інститут історії партії в 1990 році. Зосереджені в книзі документи з партійних архівів Москви та Києва відіграли винятково велику роль в дослідженні Голодомору. В.Солдатенко, як він каже, був причетний до формування збірника, в який потрапили 248 документів з відібраних архівістами 2,5 тис. (с.10). Якщо поглянути на склад опублікованих документів під кутом зору конфіскаційної і рятівної частини сталінської акції, то можна прийти до такого висновку: жодного документу з конфіскації нехлібного продовольства у збірнику нема (в пізніших збірниках вони є), а з моменту першої постанови політбюро ЦК ВКП(б) про надання продовольчої допомоги (8 лютого 1933 року) і до визрівання нового врожаю (кінець червня 1933 року) надруковано 80 документів, з них 68 – про допомогу голодуючим. І В.Солдатенко робить такий висновок: «В дихотомічних схемах наявності/відсутності документів (доказів) про спланований, організований терор голодом абсолютно відсутні директивні документи, які б давали позитивне підтвердження версії (про геноцид. – С.К.), й існують десятки документів директивних органів, так би мовити, зворотного спрямування й розрахунку. Вони все ж неспростовно свідчать про пряму протилежну тенденцію – намагання бодай якоюсь мірою зарадити біді, що було зовсім несумісним із зумисним, цілеспрямованим масовим нищенням людей» (с.21). Залишається тільки гадати, чого на благодатній землі, за відсутності війни і кліматичних катастроф від голоду загинули мільйони громадян України».

Знову читачам доводиться пояснювати, проти чого «грішити» С.Кульчицький. Він був одним із чотирьох авторів, які опублікували статті у названому збірнику [9, с.66–85]. І хоча не входив до складу редколегії, гадаю – пам'ятає, як непросто колективно розв'язувалися надзвичайно непрості, як на той час, питання. Оскільки мені за дорученням дирекції Інституту довелося бути причетним до наукової експертизи матеріалів, які відбирали архівісти-упорядники з «особливих папок», мушу вкотре засвідчити: справді, приблизно з 2,5 тис. нагромаджених за формальними ознаками документів редколегією було вирішено для початку обмежитися публікацією їх десятої частини (так з'явилося кінцеве число – 248), щоб у наступному продовжити кваліфіковане, з відповідним археографічним супроводом введення матеріалів з архівного фонду до наукового обігу й потреб читачього загалу. Відповідально заявляю (а це можуть підтвердити нині суцільні члени редколегії і упорядники), що спільно було досягнуто домовленості: дотримуватись якомога строгої об'єктивності, прагнути, щоб підготовлені до оприлюднення документи й матеріали у своїй сумі інформаційно відтворювали, віддзеркалювали по можливості повну, різнобічну картину того, що відклялося в архівах, не допускати перекосів, смаківщини під якими б не було приводами. Не можу доводити, що все тоді зреалізувати вдалося відповідно до задуманого. Проте, хто, як не С.Кульчицький, знає про недосконалості формування архівного фонду республіканської парторганізації, істотні прогалини, які в ньому існують. Тому відбирали, по-перше, з того, що було в наявності, або, ще точніше, що на той час у дуже стислі терміни встигли виявити. По-друге, предста-

вити в обмеженому обсягом першому виданні, по можливості, всі регіони аналогічними повідомленнями-зведеннями про продовольче становище, про динаміку смертності тощо просто технічно було неможливо – довелось вимушено обмежитись, умовно говорячи, найхарактернішими документами – по суті типовими, аналогічними для всієї республіки прикладами. Що ж до документів, віднесених С.Кульчицьким до «рятівної частини», то інформаційний потенціал кожного з них, абсолютно природно-відмінний, неповторний: окремо датовані рішення різних відомств, конкретні у кожному випадку цифри, райони і т. ін. – гадається це елементарно зрозуміло. Відтак, згодитися з коректністю закидів С.Кульчицького важко, тим більше на порівняльному зрізі.

Натомість знову доводиться привертати увагу дослідника до очевидних суперечностей в оприлюднюваних ним щодо зачепленого аспекту даних. В усякому разі, важко кореспондується з вищепроцитованим твердженням щодо документів «конфіскаційної частини сталінської акції» паралельно опублікована ним же інформація в «Урядовому кур'єрі» (22 листопада 2013 року): «Конфіскація абсолютної всіх запасів їжі в ході обшуків позбавляє ґрунту противників кваліфікації Голодомору як геноциду. Вони вимагають: покажіть документ! Тим часом подібні наміри не могли бути зафіксовані письмово».

Майже те ж, однак в уособленні, персоніфікації і у «Дні»: «Переконаний, що Сталін не давав жодних письмових розпоряджень про конфіскацію всієї їжі у розвиток розпорядження про натуральні штрафи... Тих, хто саботував будівництво комуносоціалізму, позбавляли їжі на основі усних вказівок. ...Сталін обмежився абстрактно-теоретичними вказівками, які могли б служити моральним виправданням для тих, хто ще не втратив людську подобу...»

Коментарі, як мовиться, зайві.

Принагідно можна згадати хіба що про наступне. «Умовним сигналом для чекістської операції з вилучення накопичених селянами до нового врожаю продовольчих запасів» С. Кульчицький вважає сталінську телеграму від 1 січня 1933 р., в якій ЦК КП(б)У повідомляється відкрито, призначена для оприлюднення постановою ЦК ВКП(б) [5, с.137]. Автор зізнається, що півтора десятиліття після публікації в збірнику [1, с.308] він, досвідчений аналітик, який все життя витратив на історичну оцінку документів, не міг збагнути «жахливого змісту сталінської телеграми» і «лише недавно» розв'язав «головоломку» [5, с.137–138].

Однак навіть після того, як науковець вважає, що він таки розв'язав «головоломку, у будь-якого читача виникає закономірне питання: а де хоча б один документ, який підтвердив би, що саме чекісти вважали згадану постанову «сигналом» для власних дій.

Сьогодні в розпорядженні пострадянського суспільства величезна маса інформації про різні сторони діяльності спецслужб радянської доби. Вона поширюється через документальні й наукові видання, художню літературу, кінематограф тощо. Найвтаємниченіші свого часу розвідувальні, військові, політичні, економічні секрети стають надбанням широкої гласності. Всі, окрім пов'язаних з голодом 1932–1933 рр. Задуматися б чому? І повернутися від вигадок до реалій...

На жаль, щодо подібних, по суті – віртуальних методів ведення публічної полеміки можна було б написати ще не одну сторінку. Підстав для того вдосталь, хоча ніякого задоволення, окрім відчуття прикрасі, присмаку гіркоти від нескінченного борсання в не надто чистому просторі, винести не можна.

І все ж, було б невинувато пройти ще повз один важливий сюжет, з якого, власне, починає розмову (попередні зауваження) С.Кульчицький. «У третьому випуску збірника наукових праць «Національна та історична пам'ять», який з'явився наприкінці 2012 року, він (мова про В. Солдатенка – В. С.) опублікував статтю «Трагедія тридцять третього: замітки на історіографічному зрізі». Стаття обсягом 92 стор. зайняла чверть обсягу збірника й доступна на інтернет-сайті Інституту національної пам'яті. Учасники міжнародних конференцій в Торонто (вересень)

і Нью-Йорку (листопад), скликаних у цьому році з нагоди 80-річчя Голодомору, розпитували мене про обставини радикальної зміни позиції Інституту національної пам'яті щодо оцінки Голодомору відтоді, як його директором став В.Солдатенко. Як і в Астані, я не став витрачати короткі хвилини своїх виступів на критику, в них треба було втиснути власне бачення проблеми.

Варто, однак, у газетному форматі зіставити аргументацію В.Солдатенка з моїм коментарем.

Цей текст у збірнику Інституту національної пам'яті має офіційний характер. В.Солдатенко називає очолювану ним установу науково-дослідним інститутом у системі Кабінету Міністрів України й підкреслює, що уряд вважає оприлюднення позиції цього інституту щодо Голодомору важливим і необхідним (с.7—8).

Наведене відрізняє від попередніх сюжетів ще й те, що воно здобрене чималою долею лукавства.

Важко (неможливо) зрозуміти, як авторська стаття у збірнику наукових праць може мати офіційний характер. Не В.Солдатенко «називає» очолювану ним установу науково-дослідним інститутом у системі Кабінету Міністрів України, а так статус Українського інституту національної пам'яті (С.Кульчицький впродовж двох газетних подач вперто «губить» перше слово в офіційній назві установи – чого б так?, невже з якимось умислом?) визначено в Указі Президента України, відповідній постанові Кабінету Міністрів України і затвердженому урядом положенні про Інститут [16;17;18]. І це С.Кульчицький достеменно знає. Відтак не для нього, а для читачів доводиться пояснювати.

З літа 2006 р. до початку 2011 р. Український інститут національної пам'яті був вищим органом виконавчої влади і, відповідно до визначення функцій, виконував політичні замовлення влади (констатуючи це, зовсім не маю не меті хоч найменшою мірою когось принизити чи образити – такими були тогочасні реалії). І я був призначений урядом Головою цього інституту влітку 2010 р. Однак наприкінці 2010 р. згаданими рішеннями статус інституту було змінено. Офіційно – в рамках заходів по оптимізації (скорочення) управлінських структур влади. Іншої мотивації я не знаю. В усякому разі, мені цього не пояснювали. Можу думати, що керівництво держави не лише не влаштував попередній статус установи, але й зміст та результати її діяльності. Можливо, й мене підбирали на зарані прогнозовану роль.

Було б нещирим приховувати: новий статус значно більше відповідав моїм особистим якостям і можливостям. А вже до того я взагалі не мав досвіду адміністративної діяльності, практично все життя працював у науково-дослідних і вузівських установах.

Нині інститут працює за стандартами, близькими до установ Національної академії наук України. Маючи особливу, специфічну функцію – участі і впливу на процес формування й реалізації політики національної пам'яті, колектив співробітників виходить з того, що в основі державної політики повинне лежати раціональне наукове знання про минуле народу, нації, країни. Принципова позиція в даному питанні й зумовлює істотні корективи в діяльності вже нового, іншого інституту (хоча стара назва і збереглася). І це б без особливих труднощів міг пояснити своїм зарубіжним колегам С.Кульчицький. Втім, за відомою інформацією, вони й без того непогано все знають.

Можу уточнити, щоб не залишалось неясностей щодо наведеної цитати, що в Астані ми з С.Кульчицьким дискутували, відстоюючи позиції, що, природно, немало різнилися. Як в Астані, так і на інших наукових зібраннях та в публікаціях я висловлюю власну наукову позицію, яку здатен продукувати відповідно до фахового рівня, сумління і совісті. Уряд же ні особисто від мене, ні від інституту нічого не вимагає, окрім того, що вся діяльність УІНП має носити чітко визначене наукове спрямування і зміст. Все це достатньо ясно і дохідливо (а не в довільно переінакшеному С.Кульчицьким вигляді) відзначено в моїй статті. Для наочності будь-хто може порівняти препарований варіант з оригіналом: «І хоча не найкращий спосіб розвитку науки – готувати видання до тих чи інших дат, напередод-

ні 80-ї річниці трагедії хотілося б висловити і для дещо ширшого загалу авторське бачення підсумків освоєння проблеми останніми роками, окреслити коло тих питань, які об'єктивно актуалізуються, але не мають однозначного розв'язання, позначити як конструктивні тенденції, так і ті, які входять у суперечність із науковими принципами і критеріями.

До того зобов'язує і суспільне становище автора. Очолівши Український інститут національної пам'яті, співробітники якого вважали проблему Голодомору для себе найголовнішою, а здобутки в цій царині – найвагомішими, довелося публічно презентувати, відстоювати суб'єктивну позицію науковця, яка істотно розходилася в принципових аспектах з тогочасною офіційною, домінуючою точкою зору. Ситуація набрала нових обрисів після зміни статусу інституту. Якщо раніше, будучи вищим органом виконавчої влади, він підпорядковував свої зусилля розв'язанню політичних завдань, які висувала влада. То з перетворенням інституту на науково-дослідну установу від нього чекають саме наукових підходів, а зовсім не їх ігнорування. З цього погляду оприлюднення позиції установи на тлі історіографічних перипетій видається достатньо важливим і необхідним» [12, с.7–8].

Вважаючи категоричним імперативом своєї діяльності вірність історичній правді, науковій об'єктивності (і слід сказати, що знаходжу підтримку в колективі й поза його межами), маю підстави наполягати: тільки такий підхід, а не, які б то не було, кон'юнктурні, ситуативні розрахунки й суб'єктивні забаганки, повинні бути надійним джерелом живлення національної пам'яті. Лише правдиве, в усіх позитивних і непривабливих складових, а не умовляюче сконструйоване історіописання, реалістичне знання, а не міфи і фантазії – єдина вірна запорука вироблення конструктивної, оптимальної сьогоденної й перспективної політики, прогресивного поступу. Альтернативи цьому не існує, і лише здорове, критичне усвідомлення досвіду минулого може бути дієвим чинником додаткової гарантії неповторення таких трагедій, яка спіткала наших попередників у 1933 році.

Саме цьому й мають бути в найвищому сенсі підпорядковані наші наукові дискусії.

Список використаних джерел

1. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.
2. Девіс Р., Уиткрофт С. Годы голода. Сельское хозяйство СССР 1931–1933. – М., 2011. – 539 с.
3. Кульчицький С. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид. – К., 2005. – 220 с.
4. Кульчицький С. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. – К., 2008. – 239 с.
5. Кульчицький С. Почему он нас уничтожил? Сталин и украинский Голодомор. – К., 2007. – 208 с.
6. Кульчицький С. Причины голоду 1933 року в Україні по сторінках однієї забутої книги // Дзеркало тижня. – 15 серпня 2003 року. – № 31
7. Кульчицький С. Украинский Голодомор как геноцид // Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР. – М., 2011. – С. 107–195.
8. Кульчицький С. В. Здобутки вітчизняної науки в дослідженні Голодомору (1988–2013 рр.) // Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 20–21 листопада 2013 р. – К., 2013. – С. 91–99.
9. Кульчицький С. В. Трагічна статистика голоду // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 66–85.
10. Міжнародне визнання Голодомору [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-international-recognition>
11. Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів. Постанова ЦК Компартії

України. 26 січня 1990 р. // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 3–4

12. Солдатенко В. Трагедія тридцять третього: нотатки в історіографічному зрізі // Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 2012. – С. 3–92.

13. Толочко П. Про «хороший» Захід і «поганий» Схід. – К., 2008. – 56 с.

14. Толочко П. Україна в оранжевому інтер'єрі. – К., 2012. – 192 с.

15. УНІАН. – 2010.01.10

16. Урядовий кур'єр. – 2010, 14 грудня. – № 234.

17. Урядовий кур'єр. – 2011, 14 січня. – № 6.

18. Урядовий кур'єр. – 2011, 15 лютого. – № 28.

19. Яцко Б. О. Доктор «чого изволите наук» // ГОЛЫЙ КОРОЛЬ і другие. Сб. статей. – К., 2008. – С. 80–106.

* * *

УДК 94(398)

Хімченко О.Г., кандидат філософських наук, професор, Київський славістичний університет (Україна, Миколаїв), Alex_x_5@ukr.net

Лінгвістична схоластика щодо «іраномовності» скифів

Розглядаються питання пов'язані з критичним аналізом антинаукової парадигми щодо так званої «іраномовності» скифів, як продукту лінгвістичної схоластики, який спотворює розуміння реального історичного процесу.

Ключові слова: парадигма, скифи, «іраномовність» скифів, лінгвістична схоластика.

Khimchenko A.G., associate professor of Philosophy, professor, Slavonic University of Kyiv (Ukraine, Nikolaev), Alex_x_5@ukr.net

Linguistic scholasticism concerning «Iranian linguality» of the Scythians

The appearance of erroneous theories in science is a quite ordinary phenomenon. But when such theory achieves the status of a stable paradigm in science, in spite of the fact that it was discarded repeatedly as anti-scientific, a natural question about the reasons for such situation arises. An example of such unstable paradigm in history, linguistics and archeology is the theory of the so-called «Iranian linguality» of the Scythians and Sarmatians, which is a subject to criticism in the present research paper.

The above mentioned paradigm was not developed on the basis of objective scientific research, but was created purposefully by means of tendentious and subjectivist etymologization fixed in the sources of the Scythian and Sarmatian words only in the Iranian languages.

Its anti-scientific nature has been confirmed by modern linguistics, genetics and anthropology. Being uncritically accepted by historians and archaeologists this paradigm gave rise to the numerous published works, which contradict to modern science increasingly and require radical revision urgently.

Keywords: paradigm, the Scythians, «Iranian linguality» of the Scythians, linguistic scholasticism.

Хімченко А.Г., кандидат философских наук, профессор, Киевский славистический университет (Украина, Николаев), Alex_x_5@ukr.net

Лингвистическая схоластика об «ираноязычии» скифов

Рассматриваются вопросы, связанные с критическим анализом антинаучной парадигмы о так называемом «ираноязычии» скифов, как продукта лингвистической схоластики, искажающем понимание реального исторического процесса.

Ключевые слова: парадигма, скифы, «ираноязычие» скифов, лингвистическая схоластика.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Современная наука немислима без опоры на устоявшиеся парадигмы. Понятие «парадигма» было введено американским историком науки Томасом Куном, который под парадигмой понимал теории и правила научной деятельности, признанные научным сообществом [17,с.400]. Кун писал: «...понятие парадигмы означает принятую модель или образец... Парадигмы приобретают свой статус потому, что их использование приводит к успеху скорее, чем применение конкурирующих с ними способов решения некоторых проблем, которые исследовательская группа признает в качестве наиболее остро стоящих» [17,с.402]. По сути, парадигма – это некая мировоззренческая система, принятая в среде ученых, которая позволяет проводить научные исследования и интерпретировать полученные результаты в ее рамках. Парадигма представляет собой

весьма конкретное видение мира, на котором основано представление ученых о способах описания мира и задачах, которые необходимо решить при таком описании. Парадигма является эталоном, нормой научного описания мира, всей научной деятельности. Она объединяет вокруг себя ученых, в то же время любая деятельность, которая ведется вне рамок общепризнанной в научной среде парадигмы, объявляется ненаучной и даже лженаучной [8,с.23]. Но как только общепризнанная парадигма перестает работать, т.е. добывать и объяснять полученные в ходе научной деятельности результаты, происходит научная революция и смена парадигмы. Об этой ситуации Кун пишет: «...существующая парадигма перестала адекватно функционировать при исследовании того аспекта природы, к которому эта парадигма раньше проложила путь. И в политическом и в научном развитии осознание нарушения функции, которое может привести к кризису, составляет предпосылку к революции» [17,с.405]. По сути, парадигма всегда является временным явлением, которое ученые склонны периодически объявлять ложным, в то время как еще вчера оно считалось истинным.

Смена парадигм является очень болезненным процессом, требующим огромной внутренней работы и переосмысления тех ценностей, которыми человек живет. Намного проще принять на веру какую-то научную парадигму и работать, опираясь на нее, априори отвергая все, что в нее не входит, и, естественно, продолжая при этом гордиться своей научной «прогрессивностью». Бюрократические «корифеи» науки очень часто подавляют своих ученых собратьев, которые слишком активно пытаются познавать новое и непривычное. Они не могут понять и принять то новое, что эти люди несут в науку, становясь препятствием привычного и устоявшегося существования в рамках принятых научных взглядов.

Все выше сказанное о парадигмах относится к тем из них, которые, естественно, обладают научным содержанием и способствуют прогрессивному развитию той или иной науки. Но, как отмечает С.Илларионов, неверные теории в научной практике – явление достаточно заурядное [8,с.21]. Поэтому, когда такая теория приобретает в науке статус устойчивой парадигмы, несмотря на неоднократные разоблачения ее несоответствия научным реалиям, то возникает закономерный вопрос о причинах такой ситуации и путях ее преодоления. Образцом такой несостоятельной парадигмы в истории, лингвистике и археологии является теория о так называемом «ираноязычии» скифов, критика которой и осуществляется в данном исследовании.

Во второй половине 20 века в отечественной и зарубежной науке получила «популярность» скифо–осетинско–иранская теория. Версия об ираноязычии скифов была выдвинута К.Мюллергоффом еще в 19 веке. Позже она разрабатывалась В.Миллером и М.Фасмером, но вершиной обоснования этой версии явились труды филолога–ираниста В.Абаева. Главной темой его исследований было выявление лингвистической связи осетинского языка с аланским и далее, через сарматские диалекты, с языком скифов. Он пытался обосновать прямую преемственность осетинского и скифского языков, считая последний иранским диалектом. Полстолетия назад научное сообщество безоговорочно приняло версию В.Абаева, согласно которой осетины являются реликтом скифо–сарматского ираноязычного мира. Особую популярность эта версия получила почему–то в западной науке, хотя, по утверждениям специалистов, основная работа В.Абаева «Осетинский язык и фольклор» никогда не переводилась на западные языки.

За прошедшее время версия об ираноязычии скифов неоднократно подвергалась глубокой и обстоятельной критике, которая, тем не менее, по странным обстоятельствам, почему–то не вызвала адекватной реакции научного сообщества. С завидным упорством в трудах западных, советских и постсоветских историков, археологов и лингвистов продолжалось и продолжается цитирование, набившей оскомину фразы о том, что видный осетинский исследователь В.Абаев «убедительно» показал и доказал,